

STATE AND LAW

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA AZADLIQDAN MƏHRUM EDİLMİŞ ŞƏXSLƏRİN XARİCİ ALƏMLƏ ƏLAQƏLƏRİ, ONLARIN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Hümbatov M.H.

Azərbaycan Respublikası, Bakı şəhəri

THE RELATIONS OF PERSONS DEPRIVED OF THEIR LIBERTY WITH THE OUTSIDE WORLD IN THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN, THEIR DEVELOPMENT PROSPECTS

Humbatov M.

Baku City, Republic of Azerbaijan

DOI: [10.5281/zenodo.15207020](https://doi.org/10.5281/zenodo.15207020)

Xülasə

Azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin xarici aləmlə əlaqələrinin qısa inkişaf tarixi nəzərdən keçirilir, Azərbaycan Respublikasında onların dairəsinin genişləndirilməsi, qanunvericilik aktlarına dəyişikliklər edilməsi ilə əlaqədar təkliflər verilir.

Abstract

The history of the development of relations of persons deprived of their liberty with the outside world is briefly reviewed, proposals are made regarding the expansion of their scope in the Republic of Azerbaijan, amendments to legislative acts.

Açar sözlər: Azərbaycan Respublikası, Cəzaların İcrası Məcəlləsi, həbs yerləri, cəzaçəkmə müəssisəsi, azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin xarici aləmlə əlaqələri.

Keywords: The Republic of Azerbaijan, Code of Execution of Punishments, places of detention, penitentiary institution, relations of persons deprived of their liberty with the outside world.

Azadlıqdan məhrum etmə növündə həbsin və cəzanın yaratdıqları məhdudiyyətlərin kifayət qədər ciddiliyi və mənfi fəsadları ümumbəllidir. Bu tədbirlər həbs edilmiş şəxsin və məhkumun cəmiyyətdən təcrid edilməsi, qanunla müəyyən edilmiş qapalı müəssisələrdə yerləşdirilməsi ilə müşayiət olunmaqla yanaşı, xüsusi əhəmiyyətli bir çox insan hüquq və azadlıqlarına müdaxilə edir, onları məhdudlaşdırır, bəzi hallarda isə, tamliqlə qadağan edir [1, Səh. 6]. Qeyd olunan hüquqlar arasında azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin xarici aləmlə əlaqələrinin (bundan sonra məhkumların əlaqələri) məhdudlaşdırılması diqqəti xüsusi ilə cəlb edir. Məhkumların əlaqələrinin saxlanması ilkin olaraq onlar, qohumları və ümumilikdə, cəmiyyət üçün kifayət qədər əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, sözügedən əlaqələr cəza çəkən şəxslərin islahına yönəlmiş vacib alətlərdən biri olmaqla:

– məhkumların sosial faydalı, xüsusilə ailə üzvləri, yaxınları, habelə onlar üçün maraq kəsb edən digər şəxslərlə ünsiyyətlərinin saxlanmasına və möhkəmləndirilməsinə, habelə müsbət yönümlü yeni təmasların yaranmasına xidmət edir;

– cəmiyyətdən təcrid edilmə faktının ciddi mənfi nəticələri olmadan qəbuluna, cəzanın çəkilməsi şəraitinə daha asan uyğunlaşmaya dəstək olur, məhkumların fiziki və psixoloji durumunun sabitliyinə, onların gələcəyə inam hissəsinin formalaşmasına və güclənməsinə müsbət təsir göstərir;

– məhkumları cinayətə sövq etmiş kriminal meyllərdən imtinaya yönəltməklə, onların gələcək reabilitasiyasına əsaslar yaradır;

– məhkumlar tərəfindən cəzanın çəkilməsi dövründə, habelə sonradan azadlıqda yeni cinayətlərin törədilməsi riskinin azadılmasına, ümumən residiv

cinayətkarlığın profilaktikasına əlavə imkanlar təqdim edir;

– məhkumların cəzadan azad edildikdən sonra cəmiyyətə daha asan qayıdışına, sosial uyğunlaşmasına əlverişli şərait yaradır, onlar üçün azadlıq şəraitində müsbət perspektivlərin formalaşmasına yardımçı olur.

Eyni zamanda, həbs edilmiş şəxslər üçün də, istər istintaq dövründə, istərsə məhkəmə hökminin qüvvəyə mindiyi dövrədək qohum və digər şəxslərlə əlaqələrin saxlanılmasının əhəmiyyətli olması, fikrimizcə, cəmiyyətdə müsbət qəbul edilməklə böyük müzakirələr doğurmur.

Aparılmış araşdırma göstərir ki, həbs edilmiş şəxslərin, məhkumların əlaqələri uzun inkişaf yolu keçmişdir. Azadlıqdan məhrum etmə cəza sisteminə daxil edildikdən sonra, ilk zamanlarda həmin məcburiyyət tədbiri tətbiq edilmiş şəxslərin azad cəmiyyətə, xüsusilə yaxın qohumları ilə əlaqələrinə kifayət qədər sərbəst məhdudiyyətlər, bir sıra ölkələrdə isə, sərbəst qadağalar qoyulmuşdu. Belə ki, 1786-cı və 1816-cı illərdə ABŞ-ın Pensilvaniya və Nyu-York ştatlarının Filadelfiya və Oborn səhərlərində fəaliyyətə başlamış klassik üslublu həbsxanalarda tətbiq edilmiş qaydalara əsasən, məhkumlar həmin müəssisələrdə təklikdə, habelə sükutun hökm sürdüyü bir şəraitdə saxlanılırdılar. Onlara, hətta bir-biri ilə danışımağa icazə verilmirdi, belə pozuntulara yol verən məhkumlar sərbəst tənbeh tədbirlərinə məruz qalırdılar [2, c. 346–352]. Sözügedən saxlanma şəraiti məhkumların psixoloji və psixi vəziyyətinə mənfi təsir göstərir, bir çox hallarda onların özlərinə qapanmasına, depressiyalara və ruhi xəstəliklərə tutulmasına səbəb olurdu.

XVIII əsrin ikinci yarısından başlayaraq bir çox dövlətlərin qanunvericiliyində cəzanın təyin edilməsi

və icrası sahəsində humanistləşmə ideyaları təşəkkül tapmaga başlamışdır. Həmin ideyaların müəllifləri arasında dünyada həbsxana islahatçıları kimi tanınan ingilis penoloqları Con Hovardı və Yeremiy Bentamı xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Onlar azadlıqdan məhrum etmə yerlərində saxlanma şəraitinin humanistləşdirilməsi, burada mövcud sərt qadağanların yumşaldılması, saxlanılan şəxslərə insani münasibət göstərilməsi ilə bağlı təkliflər irəli sürmüşlər [3, c. 19; 4, Səh. 334–335]. Eyni zamanda, XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq dövlətlər arasında həyata keçirilən beynəlxalq penitensiar əməkdaşlıq da cəzaların icrası üzrə daha humanist sistemin təşkilini təşviq etmiş, bu sahədə qabaqcıl təcrübələr nəzərə alınmaqla, məhkumların hüquq və azadlıqlarına qoyulmuş bir sıra lüzumsuz qadağaların ləğvi və məhdudiyətlərin aradan qaldırılması daim müzakirə predmeti olmuşdur. Məhz bu əməkdaşlıq nəticəsində həyata vəsiqə almış məhkumlarla rəftara dair beynəlxalq aktlar dövlətlərin cəza-icra siyasətinin humanistləşdirilməsinə, məhkumların hüquq və azadlıqlarının dairəsinin genişləndirilməsinə, onların müdafiəsinin ön plana çəkilməsinə təkan vermiş, cəzanın icrası və çəkilməsi qaydaları, o cümlədən məhkumların əlaqələri ardıcıl olaraq müsbət dəyişikliklərə məruz qalmışdır [5, Səh. 33]. İlk olaraq, məhkumların yazışmalarına, bir müddət sonra qısamüddətli, daha sonralar isə yaxın qohumlarla birlikdə yaşamaq hüququ ilə uzunmüddətli görüşlərə icazə verilmişdir. Dünyada insan hüquq və azadlıqlarına dəyər verilməsi, hörmətlə yanaşılması, onların etibarlı müdafiəsinin təmini ilə bağlı aparılan islahatlar nəticəsində məhkumların əlaqələrinin digər növlərinin də tətbiqinə başlanılmış, onların bir hissəsi artıq hüquqlar kimi təsbit edilmişdir.

Məhkumlarla rəftara həsr olunmuş beynəlxalq aktlar, ilk növbədə BMT-nin Məhbuslarla davranışın minimal standart qaydalarının (Nelson Mandela Qaydaları) 58, 62-ci və Avropa Penitensiar Qaydalarının 24, 99-cu qaydaları, istər həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin, istərsə də azadlıqdan məhrum edilmiş məhkumların əlaqələrinin saxlanılmasını, müvafiq təmaslar üçün zəruri imkanların təqdim edilməsini vacib hesab edirlər. Qeyd olunan beynəlxalq aktlar azadlıqdan məhrum etmə yerlərinin müdiriyyətindən qapalı müəssisələrdə saxlanılan şəxslər üçün azadlıqdakı həyat arasındakı fərqlərin azaldılmasını və imkan daxilində, cəmiyyətdəki yaşayışın müsbət cəhətlərinə yaxın olmasını tövsiyə edir, habelə müxtəlif, o cümlədən texniki vasitələrdən istifadə etməklə həbs edilmiş şəxslərin, məhkumların xarici aləmlə təmaslarının kifayət qədər və tez-tez həyata keçirilməsi məqsədilə bütün mümkün imkanlardan yararlanmağa çağırırlar.

Azərbaycanın da son yüz ildəki, yəni 1920-ci ildən sonra başlayaraq formalaşmış, ilk olaraq islah-əmək, sonralar cəzaların icrası qanunvericiliyi məhkumların azad cəmiyyətlə əlaqələrinin saxlanılmasını zəruri hesab etmiş, onun çərçivəsini və növlərini, ölkədə həyata keçirilən islah-əmək və cəza-icra siyasətinə uyğun olaraq qəbul edilmiş normativ-hüquqi aktlarda təsbit etmişlər. Vaxt ötdükcə, bütün dünyada olduğu kimi, Azərbaycanda da, məhkumların əlaqələrinin

təcridən humanistləşdirilməsi, onların beynəlxalq təcrübəyə uyğunlaşdırılması və hüdudlarının genişləndirilməsi prosesi müşahidə edilmişdir.

Hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının cəzaların icrası qanunvericiliyinə uyğun olaraq məhkumların əlaqələrinin mövcud növləri aşağıdakılardır:

- 1) yazışmalar;
- 2) cəzaçəkmə müəssisəsinin ərazisində təqdim edilən görüşlər: qısamüddətli (dörd saatdak) və uzunmüddətli (bir gündən üç gündək);
- 3) telefon danışıqları və videogörüşlər (on beş dəqiqəyədək);

4) həvəsləndirmə tədbiri qaydasında tətbiq edilən:

a) tərbiyə müəssisələrində cəza çəkən məhkumların müşayiət ilə müəssisənin hüdudlarından kənarı idman, mədəni-kütləvi və digər tədbirlərə tamaşa məqsədilə gün ərzində müəssisənin hüdudlarından kənarı çıxması;

b) məntəqə tipli cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən məhkumların istirahət və bayram günlərinin müəssisənin ərazisindən kənarı keçirilməsi.

5) cəzaçəkmə müəssisələrinin hüdudlarından kənarı qısa müddətli səfərlər (yalnız ölkə daxilində):

a) müstəsna hallarla bağlı, məntəqə tipli cəzaçəkmə müəssisələrində, ilk dəfə qəsdən törədilmiş böyük ictimai təhlükə törətməyən və ya az ağır cinayətlərə görə, habelə ehtiyatsızlıqdan törədilmiş cinayətlərə görə məhkum olunmuş, ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində və tərbiyə müəssisələrində saxlanılan məhkumlara yaxın qohumlarının ölümü və ya həyatı üçün təhlükə yaradan ağır xəstəliyi ilə əlaqədar, həmçinin məhkumlara və ya onların ailəsinə təbii fəlakətlə və digər fəvqəladə hadisə nəticəsində əhəmiyyətli maddi zərər vurulduqda (yeddi gündək);

b) cəzaçəkmə müəssisələrində uşaqlarını öz yanında saxlayan qadınlara məzuniyyətləri vaxtı övladlarını qohumlarının, himayəçilərinin yanına və ya uşaq evlərinə düzəltmək üçün (on beş gündək);

c) saxlanma şəraiti yaxşılaşdırılmış bir qrup məhkumlara ildə bir dəfə əmək məzuniyyəti zamanı (yeddi gündək);

d) məntəqə tipli cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən və müsbət xarakterizə olunan məhkumlara əmək məzuniyyəti müddətində.

6) məhkum qadınların hamiləliyə və ya doğuşa görə, habelə uşaqları üç yaşına çatanaqədər cəzaçəkmə müəssisəsindən kənarı yaşaması.

Qüvvədə olan qanunvericiliyə əsasən əlaqələrin bir hissəsi, yəni yazışmalar, görüşlər, telefon danışıqları və videogörüşlər məhkumların bilavasitə hüquqlarıdır. Digərləri, yəni tərbiyə müəssisəsinin nümayəndəsinin müşayiəti ilə idman, mədəni-kütləvi və digər tədbirlərə tamaşa məqsədilə gün ərzində müəssisənin hüdudlarından kənarı çıxmaq, məntəqə tipli cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən məhkumların istirahət və bayram günlərini müəssisənin ərazisindən kənarı keçirmək, müstəsna hallarla əlaqədar qısa müddətli səfərlər və məhkum qadınların cəzaçəkmə müəssisəsindən kənarı yaşaması imtiyaz xarakterli imkanlardır, yəni onlar qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada bir qrup məhkuma müxtəlif əsaslarla və şərtlərlə, bir çox hallarda isə, yalnız

həvəsləndirmə tədbiri qismində azadlıqdan məhrum etmə yerlərinin müdiriyyətinin qərarı əsasında təqdim oluna bilər. Qeyd etməliyik ki, məhkum əlaqələrinin göstərilən növləri eyni zamanda, əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxslərə də aiddir.

Əvvəllər, ilk növbədə Azərbaycan SSR-nin 20 may 1925-ci il tarixli İslah-Əmək Məcəlləsinə (bundan sonra İƏM) uyğun olaraq məhkumların əlaqələrində, yəni yazışmalarında və görüşlərində, cəzanın çəkildiyi müəssisənin növündən, habelə qanunvericiliyə əsasən xüsusi işlərə dair məhkəmələrin yanında cəzanın çəkilməsi rejiminin müəyyən olunması və planlaşdırılmış qaydada dəyişdirilməsi məqsədilə fəaliyyət göstərən bölüşdürmə komissiyalarının məhkumlara təyin etdiyi dərəcədə asılı olaraq məhdudiyətlər müəyyən olunmuşdu. Həmin məhdudiyətlər yazışmaların və görüşlərin sayı ilə əlaqədar idi. Eyni zamanda, istinad edilən qanunvericilik aktına əsasən cəzanın çəkilməsi rejiminin pozulmasına görə məhkumlara yazışma və görüş hüquqlarının iki aya qədər müddətə məhdudlaşdırılması və ya həmin hüquqlardan məhrum etmə növündə tənbeh tədbirləri tətbiq edilə bilərdi. Cərimə təcridxanasına keçirilmiş məhkumların da tənbehin təyin edildiyi müddətdə yazışma və görüş hüquqlarından istifadə etməsinə qadağalar qoyulmuşdu.

Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin 29 iyul 1961-ci il tarixli fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan SSR Daxili İşlər Nazirliyinin islah-əmək koloniyaları və həbsxanaları haqqında Əsasnamə"də də 1925-ci ilin İƏM-i ilə məhkumların əlaqələrində müəyyən olunmuş məhdudiyətlər ümumən saxlanılmış, yalnız məhkumların yaxın qohumları və digər şəxslərlə yazışma hüququndan məhrum edilməsi növündə tənbeh tədbiri ləğv edilmişdir. Eyni zamanda, həmin Əsasnamə ilə xüsusi rejimli cəzaçəkmə müəssisəsində, həbsxanada ümumi saxlanma şəraitində cəza çəkən məhkumların uzunmüddətli, həbsxanada ciddi saxlanma şəraitində olan məhkumların isə, yaxın qohumları və digər şəxslərlə ümumən görüşləri qadağan edilmişdi.

23 dekabr 1970-ci il tarixli Azərbaycan SSR İƏM-in ilkin redaksiyasında da əvvəlki qanunvericilik aktları ilə müqayisədə məhkumların əlaqələri ilə bağlı böyük dəyişikliklər müşahidə edilməmişdir. Yeni məcəllədə yazışmalarda, görüşlərdə olan məhdudiyətlər saxlanılmış, yalnız xüsusi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən məhkumlara da uzunmüddətli görüş hüququ verilmişdir. Sözügedən İƏM-in qüvvədə olduğu ilk otuz il yaxın müddətdə ona məhkumların əlaqələri ilə bağlı cəmi bir dəyişiklik edilmişdir. Belə ki, 28 mart 1977-ci il tarixli qanunla məcəlləyə əlavə edilmiş yeni 44-1-ci maddədə bir qrup məhkumun müstəsna hallarda, cəzaçəkmə müəssisəsinin hüdudlarından kənara qısa müddətli səfərlərinə icazə verilməsi təsbit edilmişdir. Aparılmış arasdırma göstərdi ki, qanunda müvafiq imkanın nəzərdə tutulmasına və tələb edilən müstəsna halların olmasına baxmayaraq, təcrübədə məhkumların qısa müddətli səfərlərinə çox nadir hallarda icazə verilir.

Qeyd olunmalıdır ki, Azərbaycanın sabiq SSRİ dövlətinin tərkibində olduğu müddətdə azadlıqdan

məhrum edilmiş məhkumların əlaqə hüquqlarından biri, yəni görüş hüququ qanunvericilikdə öz əksini tapsa da, təcrübədə onun həyata keçirilməsində müəyyən problemlər də var idi. Belə ki, qanunvericiliyə əsasən bir sıra hallarda, yəni əvvəllər azadlıqdan məhrum etmə növündə cəza çəkmiş bir qrup məhkum, ölüm cəzası bağışlanma qaydasında azadlıqdan məhrum etmə ilə əvəz olunan şəxslər, eyni zamanda, Azərbaycanda müvafiq növlü cəzaçəkmə müəssisələri təşkil edilmədiyi səbəbindən məhkəmə hökmü ilə xüsusi təhlükəli residivst hesab olunmuş məhkumlar, hüquqmühafizə orqanlarının sabiq əməkdaşları da cəzalarını çəkmək üçün respublikanın hüdudlarından kənara göndərilirdilər. Habelə, məhkəmə tərəfindən cəzanın çəkilməsi üçün təyin olunmuş müəssisənin növündən və rejimindən asılı olmayaraq, əmək fəaliyyətinə yararlı hesab olunan bir qrup məhkum sabiq SSRİ-nin müxtəlif regionlarında həyata keçirilən və xüsusi əhəmiyyət kəsb edən irimiqyaslı obyektlərin inşasında çalışmaq, habelə sabiq dövlətin şimal ərazilərindəki meşələrdə ağac emalı ilə bağlı işlərdə iştirak etmək üçün digər respublikalarda təşkil edilmiş xüsusi təyinatlı cəzaçəkmə müəssisələrinə göndərilirdilər. Qeyd olunan hallarda cəzaçəkmə müəssisələrinin məsafə baxımından Azərbaycan SSR-dən kifayət qədər uzaqlarda, bəzi hallarda isə, yaşayış məntəqələrindən xeyli kənarda və nəqliyyat vasitələri üçün keçilməz ərazilərdə yerləşməsi, habelə müvafiq səfərlər üçün heç də az olmayan maliyyə vəsaiti tələb edildiyi səbəblərdən məhkumların qohumları ilə görüşləri demək olar ki, mümkünsüz olurdu.

Məhkumların əlaqələrinin nəzərəcarpacaq dərəcədə humanistləşdirilməsi, onların dairəsinin genişləndirilməsi XX əsrin 90-cı illərinin sonuna, yəni Azərbaycan Respublikasının öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonrakı dövrə təsadüf edir. Ölkənin yeni Konstitusiyasının qəbulu və qanunvericilik aktlarının əsas qanunun müddəalarına uyğunlaşdırılması ilə əlaqədar qəbul edilmiş 7 fevral 1997-ci il tarixli qanunla Azərbaycan Respublikasının İslah-Əmək Məcəlləsinə edilmiş əsaslı və çoxsaylı dəyişikliklərlə azadlıqdan məhrum edilmiş məhkumların cəzalarının icrası qaydalarında, o cümlədən əlaqələrinin həyata keçirilməsində mövcud olmuş bir sıra məhdudiyətlər və qadağalar aradan qaldırılmışdır. Belə ki, ilk növbədə yetkinlik yaşına çatmayanlara, həbsxanada cəza çəkənlərə uzunmüddətli, habelə həbsxanada ciddi saxlanma şəraitində cəza çəkən məhkumlara isə, qısamüddətli görüşlərin verilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Eyni zamanda, görüşlərin (qısa və uzunmüddətli) sayı xeyli artırılmış, cəzanın çəkilməsi qaydalarının pozulmasına görə tətbiq edilən növbəti görüşdən məhrum etmə növündə tənbeh tədbiri ləğv edilmişdir. Habelə, yazışmalarda, yəni məktub və teleqramların göndərilməsində mövcud olmuş məhdudiyətlər də qanundan çıxarılmış, bütün məhkumlara, yeni əlaqə növü, yəni telefon danışıqlarından istifadə etmək hüququ verilmişdir. Belə ki, 1970-ci il tarixli İƏM-in ilkin redaksiyasına əsasən əgər ümumi, ciddi, xüsusi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində məhkumların yaxın qohumlarla və digər şəxslərlə görüşlərinin ümumi sayı il ərzində müvafiq olaraq beş (üç qısa və iki

uzunmüddətli), üç (iki qısa və bir uzunmüddətli) və iki (bir qısa və bir uzunmüddətli) təşkil edirdisə, edilmiş dəyişikliklərdən sonra görüşlərin sayı artaraq ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisəsində əlli iki (qırx səkkiz qısa və dörd uzunmüddətli), ciddi rejimli müəssisədə on dörd (on iki qısa və iki uzunmüddətli), xüsusi rejimli müəssisədə isə, altı (dörd qısa və iki uzunmüddətli) olmuşdur. Eyni zamanda, istinad olunan məcəllənin ilkin redaksiyasına əsasən əgər ciddi və xüsusi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində, həbsxanada ümumi saxlanma şəraitində məhkumların yaxın qohumlarına və digər şəxslərə göndərə biləcəkləri məktubların sayı məhdudlaşdırılmaqla müvafiq olaraq bir ayda iki və ya bir, həbsxanada ciddi saxlanma şəraitində məhkumlar üçün isə iki ayda bir məktub olmuşdusa, dəyişikliklərdən sonra cəza çəkmə şəxslərinin məhdudiyətsiz sayda məktub və ya teleqram göndərmək hüququ təsbit edilmişdir. Habelə, cəzaçəkmə müəssisələrində uşaqlarını öz yanında saxlayan qadınlara məzuniyyətləri vaxtı övladlarını qohumlarının, himayəçilərinin yanına və ya uşaq evlərinə düzəltmək, ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində və tərbiyə müəssisələrində saxlanma şəraiti yaxşılaşdırılan məhkumlara isə ildə bir dəfə məzuniyyətləri zamanı cəzaçəkmə müəssisələrinin hüdudlarından kənara səfər etmək imkanı verilmişdir [6, Səh. 23]. İƏM-ə edilmiş dəyişikliklərlə məhkumların cəzalarını, onlara məhkəmə tərəfindən təyin olunmuş cəzaçəkmə müəssisəsinin növündən asılı olmayaraq, yalnız ölkə hüdudlarında, habelə yaşayış yerlərinə yaxın ərazidə çəkməsi müddəaları qanunvericilikdə öz əksini tapmış, bu da öz növbəsində həmin şəxslərə əlaqə hüquqlarından, xüsusilə görüşlərdən kifayət qədər rahat və tamliqlə istifadə etmək imkanı yaratmışdır. Bu məqsədlə ölkədə qanunvericilikdə nəzərdə tutulan, lakin əvvəllər mövcud olmayan və yuxarıda sadalanan müvafiq növlü və rejimli cəzaçəkmə müəssisələri istifadəyə verilmişdir [7, Səh. 198].

Azərbaycanda ölüm cəzasının mövcud olduğu müddətdə bu müstəsna cəzaya məhkum edilmiş şəxslərin əlaqələrinə də kifayət qədər sərt qadağalar qoyulmuşdu. Belə ki, qeyd olunan məhkumların cəzalarını icra olunmasına və yaxud ali qanunvericilik orqan tərəfindən əfv qaydasında ölüm cəzasının azadlıqdan məhrum etmə ilə əvəz edilməsi ilə bağlı qərarın qəbuluna kimi onlara hökm çıxarmış məhkəmənin icazəsi ilə yaxın qohumları ilə yalnız bir dəfə qısamüddətli görüş imkanı verilirdi. Qeyd olunmalıdır ki, sabiq SSRİ dövründə, habelə müstəqilliyin bərpasından sonrakı ilkin dövrdə, yəni ölüm cəzası ləğv edilənə kimi, sözügedən cəzaya məhkum edilmiş şəxslərin saxlanma və cəzalarının icrası qaydaları qanunvericilik aktları ilə, o cümlədən İƏM-lə tənzimlənməmişdi. Müstəsna cəza təyin edilmiş məhkumların saxlanması şəraitini nizamlayan sabiq SSRİ, sonradan isə Azərbaycan Respublikasının daxili işlər nazirliklərinin əmrləri ilə təsdiq edilmiş qaydalara uyğun olaraq bu kateqoriyadan olan məhkumların yalnız hökmə və saxlanma şəraiti ilə bağlı aidiyyəti dövlət orqanlarına müraciətləri istisna olmaqla, yaxın qohumları və digər şəxslərlə

yazışmalarına, habelə görüşlərinə və telefon danışıqlarına qadağa qoyulmuşdu.

10 fevral 1998-ci il tarixli qanunla Azərbaycan Respublikasında ölüm cəzasının ləğvindən və ömürlük azadlıqdan məhrum etmənin cəza sisteminə daxil edilməsindən sonra 25 iyun 1998-ci il tarixli qanunla İƏM-ə əlavə edilmiş yeni normaya, yəni 33-1-ci maddəyə əsasən həmin kateqoriyalı məhkumlara il ərzində iki qısamüddətli görüş, dörd telefon danışıqı, yaxın qohumlarla və digər şəxslərlə məhdudiyətsiz sayda yazışmaq hüququ verilmişdir [8, c. 57].

2000-ci ilin 1 sentyabrından qüvvəyə minmiş Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsinin (bundan sonra CİM) ilkin redaksiyasında məhkumların əlaqələri ilə bağlı iki yenilik yer almışdır. Belə ki, əcnəbi, vətəndaşlığı olmayan və ya qaçqın statusuna malik olan məhkumlara şəxsi məsələlər üzrə mənsub olduqları dövlətlərinin Azərbaycan Respublikasındakı diplomatik və konsulluq nümayəndəlikləri ilə və ya onlara himayədarlığı öz üzərinə götürmüş milli, yaxud beynəlxalq təşkilatlarla qısa müddətdə əlaqəyə girmək, ömürlük azadlıqdan məhkum edilmiş məhkumlara isə, uzunmüddətli görüş hüququ verilmişdir. Eyni zamanda, yeni məcəllədə cəzasını müxtəlif rejimdə çəkməli olan məhkumların bir cəzaçəkmə müəssisəsinin ərazisində, lakin ayrılıqda və bir-birindən təcrid edilməklə saxlanılmasının mümkünlüyü təsbit edilmişdir. Bu yeni normaya istinadən, habelə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 17 avqust 2006-cı il tarixli "Ədliyyə orqanlarının inkisafı haqqında" Fərmanına uyğun olaraq ölkənin cəza-icra sistemində həyata keçirilmiş islahatlar çərçivəsində həbs edilmiş şəxslərin istintaq və məhkəmə baxışı müddətində yaşayış yerlərinə daha yaxın ərazilərdə saxlanılması, habelə məhkum edildikdən sonra cəzalarını ailə üzvlərinin və ya qohumlarının yaşadığı inzibati ərazi vahidlərinin yaxınlığında çəkmələri üçün ölkənin regionlarında bir neçə yeni qarışıq rejimli cəzaçəkmə müəssisəsi – penitensiar komplekslər istifadəyə verilmişdir. Yeni tipli müəssisələrin nəzdində həbs edilmiş şəxslərin saxlanması üçün ayrıca istintaq təcridxanaları da inşa edilmişdir [9, c. 30]. Penitensiar komplekslər həbs edilmiş şəxslərin, məhkumların hüquq və azadlıqlarının, habelə qanuni maraqlarının etibarlı qaydada təmin edilməsi, onların beynəlxalq standartlara uyğun şəraitdə saxlanması ilə yanaşı, istər məhkumların, istərsə onların qohumlarının görüş hüququndan daha dolğun və səmərəli şəkildə istifadə etmələrinə əlverişli imkanlar yaratmışdır [10, c. 147].

Cəzaların İcrası Məcəlləsi qüvvəyə mindikdən sonra da Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq aktlar nəzərə alınmaqla, cəzaların icrası qaydalarının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması məqsədlə davam etdirilən humanisləşdirilmə prosesi məhkumların əlaqə hüquqlarına da toxunmuşdur. Belə ki, 24 iyun 2008-ci il tarixli qanunla CİM-ə edilmiş dəyişikliklərlə məhkumların yazışmalarında mövcud olmuş senzura ləğv edilmişdir. Yazışmalar üzərində nəzarətə yalnız hazırlanan cinayətlərin qarşısını almaq, cinayət təqibini, cəzanın çəkilməsi qaydasını, habelə şəxslərin həyat və təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədilə və əsaslı məlumatlar olduğu hallarda

cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyətinin əsaslandırılmış qərarı ilə yol verilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Sözügedən qanunla yetkinlik yaşına çatmayan məhkumlara müəssisə nümayəndəsinin müşayiəti ilə Tərbiyə müəssisəsinin həddlərindən kənarında idman, mədəni-kütləvi və digər tədbirlərə bir dəfə tamaşa etməyə icazə vermək növündə yeni həvəsləndirmə tədbiri ilə bağlı məcəlləyə yeni 124-1-ci maddə əlavə edilmişdir. İstinad olunan qanunla, habelə 16 oktyabr 2012-ci il tarixli digər qanunla CİM-ə edilmiş dəyişikliklərlə məhkumların telefon danışıqlarının sayı (iki dəfə və daha çox) və müddəti (on dəqiqədən on beş dəqiqəyədək) artırılmışdır. Belə ki, əvvəllər məhkumların ayda bir, ömürlük azadlıqdan məhrum edilmiş məhkumların isə iki ayda bir dəfə telefon danışığı hüquqları olmuşdusa, dəyişikliklərdən sonra həmin hüquqlar bütün məhkumlar üçün həftədə iki dəfə, ömürlük cəzaya məhkum edilmiş şəxslər üçün isə həftədə bir dəfə müəyyən edilmişdir. Eyni zamanda, ömürlük azadlıqdan məhrum edilmiş məhkumların görüşlərinin sayı da iki dəfə artırılmışdır. Hal-hazırda sözügedən məhkumlar il ərzində altı qısamüddətli, iki uzunmüddətli görüş, həftədə bir dəfə telefon danışığı və ya videogörüş, habelə məhdudiyətsiz yazışma hüquqlarına malikdirlər.

31 may 2011-ci il tarixli qanunla aparılmış dəyişikliyə görə CİM-ə məntəqə tipli cəzaçəkmə müəssisələrində cəza çəkən məhkumlara istirahət və bayram günlərini müəssisənin ərazisindən kənarında keçirməyə icazə vermək növündə yeni həvəsləndirmə tədbiri əlavə edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin “Penitensiar sahədə fəaliyyətin təkmilləşdirilməsi, cəza siyasətinin humanistləşdirilməsi və cəmiyyətdən təcrid etmə ilə əlaqədar olmayan alternativ cəza və prosessual məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqinin genişləndirilməsi barədə” 10 fevral 2017-ci il tarixli Sərəncamının ikinci bəndinin, habelə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2018-ci il 18 dekabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan ədliyyəsinin inkişafına dair 2019–2023-cü illər üçün Dövlət Proqramı”nın üçüncü və altıncı bəndlərində nəzərdə tutulmuş cəzaların icrası və qətimkan tədbirlərinin tətbiqi zamanı müasir informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqinin genişləndirilməsi, habelə məhkumların hüquqlarının daha effektiv təmini məqsədilə cəzaçəkmə müəssisələrində saxlanılan şəxslərin təmaslarının elmi-texniki tərəqqinin müasir məhsulu olan internet vasitəsi ilə məsafədən və onlayn qaydada həyata keçirilməsi üçün 5 noyabr 2022-ci il tarixli qanunla məhkumlara videogörüş hüququ verilmişdir. Belə ki, CİM-in 84-cü maddəsinə edilmiş dəyişikliklərə uyğun olaraq müəyyən müddətə azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum edilmiş şəxslər telefon danışığı əvəzinə həftədə iki dəfə, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə növündə cəzaya məhkum edilmiş şəxslər isə həftədə bir dəfə, müddəti on beş dəqiqə olmaqla, videogörüş vasitəsi ilə qohumları və digər şəxslərlə əlaqə saxlamaq hüququna malikdirlər.

Eyni zamanda, qeyd edilməlidir ki, əvvəllər İÖM-də, sonralar isə CİM-də məhkumların bir sıra əlaqə növlərinin sayının onların cəza müddətindəki

davranışından asılı olaraq həvəsləndirmə qaydasında da artırılması nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, hazırda CİM-in 105-ci maddəsinə uyğun olaraq nümunəvi davranışa, əməyə və təhsilə vicdanlı münasibətə, özfəaliyyət təşkilatlarında və tərbiyə tədbirlərində fəal iştiraka görə cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyəti tərəfindən məhkumlara digər həvəsləndirmə tədbirləri ilə yanaşı, əlavə telefon danışığına və ya videogörüşə, qısamüddətli və ya uzunmüddətli görüşə icazə vermək növündə tədbirlər də tətbiq edilə bilər. Eyni zamanda, həmin maddəyə, habelə CİM-in 113, 115, 117, 121, 122 və 124-cü maddələrinə əsasən bütün növ cəzaçəkmə müəssisələrində məhkumlar cəzanın icrası qaydalarını pozmadıqda, əməyə və təhsilə vicdanla yanaşıqda, habelə cəza müddətinin qanunla müəyyən olunmuş bir hissəsini çəkdikdən sonra onların saxlanma şəraiti yaxşılaşdırıla bilər. Bu halda, cəzaçəkmə müəssisəsinin növündən və rejimindən asılı olaraq, bütün məhkumlar əlavə qısamüddətli və ya uzunmüddətli görüşlərdən, ömürlük azadlıqdan məhrum etmə cəzasını çəkən məhkumlar isə, habelə əlavə telefon danışığı və ya videogörüşdən istifadə edə bilərlər.

Azadlıqdan məhrum edilmiş digər kateqoriyalı, yəni cinayət törətməkdə ittiham edilərək barəsində qətimkan tədbiri qismində həbs seçilmiş şəxslərin həbs yerlərində saxlandığı müddətdəki əlaqələrinə gəldikdə qeyd edilməlidir ki, bu sahədəki fəaliyyəti tənzimləyən qanunvericilikdə də uzun müddət sərt məhdudiyətlər və qadağalar olmuşdur. Belə ki, Azərbaycan SSR-nin 16 iyun 1923-cü il, 8 dekabr 1960-cı il tarixli Cinayət-Prosesual məcəllələrinə, sabiq SSRİ-nin 11 iyul 1969-cu il tarixli qanunu ilə təsdiq edilmiş “İlkin həbs yerlərində saxlanılma haqqında Əsasnamə”yə, habelə Azərbaycan Respublikasının ədliyyə nazirinin 7 dekabr 2002-ci il tarixli əmri ilə təsdiq olunmuş “Həbsdə saxlanılma yerlərində şəxslərin saxlanılmasına dair” Müvəqqəti Əsasnaməyə uyğun olaraq, həbs edilmiş şəxslərin müdafiəçiləri istisna olmaqla, yaxın qohumlarla, digər şəxslərlə yazışma, görüş və telefon danışıqları hüquqları olmamışdır. Həmin şəxslər yalnız cinayət prosesini həyata keçirən orqanın və azadlıqdan məhrum etmə cəzasına məhkum edildikdən sonra isə, hökm qanuni qüvvəyə minənədək olan dövrdə yalnız müvafiq məhkəmənin icazəsi ilə yazışmadan və qısamüddətli görüşdən istifadə edə bilərdilər. Belə vəziyyət 2012-ci ilin 22 may tarixli “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edildikdən sonra əsaslı şəkildə dəyişmişdir. Bu mütərəqqi qanunla həbs edilmiş şəxslərin hüquqları kifayət qədər genişləndirilmiş, saxlanma şəraiti isə əhəmiyyətli dərəcədə humanistləşdirilmişdir. Yeni qanunla əvvəlki qanunvericiliklə müəyyən edilmiş çoxsaylı qadağalar ləğv edilmiş, digər yeni hüquqlarla yanaşı həbs edilmiş şəxslərin saxlanma müddətində məhdudiyətsiz və senzurasız yazışma, ailə üzvləri və digər şəxslərlə qısamüddətli görüş (ayda dörd dəfə dörd saatadək), telefon danışıqları (həftədə iki dəfə on beş dəqiqəyədək) hüquqları da təsbit edilmişdir [11, c. 81–82]. Eyni zamanda, qanunda hazırlanan cinayətlərin qarşısını almaq, cinayət təqibini və şəxslərin

təhlükəsizliyini təmin etmək məqsədi ilə cinayət prosesini həyata keçirən orqanın və ya həbs yerində rejimi təmin etmək zərurəti yarandığı hallarda isə, həbs yerlərinin müdiriyyətinin əsaslandırılmış qərarı ilə həbs edilmiş şəxslərin yazışma, görüş, telefon danışıqlarından istifadə etmək hüququnun müəyyən müddətə məhdudlaşdırılması və yaxud yazışmalarının senzurdan keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Belə qərar qəbul edildikdə, həbs edilmiş şəxs həmin hüquqlardan yalnız müvafiq qərarı qəbul etmiş orqanın yazılı razılığı olduqda istifadə edə bilər. Əlaqə hüquqlarının məhdudlaşdırılmasına dair qərardan məhkəməyə, həbs yerinin müdiriyyətinin qərarından isə, yuxarı vəzifəli şəxsə şikayət edilə bilər. Aparılan araşdırma göstərdi ki, təcrübədə istər həbs edilmiş, istərsə məhkumların əlaqə hüquqlarının yuxarıda göstərilən əsaslarla məhdudlaşdırılmasından çox nadir hallarda istifadə olunur.

Yuxarıda göstərilənlərə istinadən qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycan Respublikasında azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin xarici aləmlə əlaqələrinin dairəsi ardıcıl olaraq, xüsusilə son otuz ilə yaxın müddətdə nəzərəcarpacaq dərəcədə genişləndirilməklə xeyli humanistləşdirilmiş, hal-hazırda onlar həbs edilmiş şəxslərin, məhkumların hüquq və azadlıqlarının etibarlı təminatı, səmərəli islahı, habelə cəza çəkildikdən sonra azad cəmiyyətə uğurlu reintegrasiyası və daha asan adaptasiyası üçün əlverişli imkanlar yaratmışdır. Eyni zamanda, həbs edilmiş şəxslərin, məhkumların azad cəmiyyətlə əlaqələrinin inkişafı, onların təmaslarının yeni növlərinin tətbiqi, ünsiyyətlərinin dairəsinin genişləndirilməsi ilə əlaqədar görülmüş tədbirlərlə artıq kifayətlənmək, fikrimizcə düzgün olmazdı. Hesab edirik ki, dünya dövlətlərinin qabaqcıl təcrübəsindən bəhrələnməklə, məhbuslarla rəftara həsr olunmuş beynəlxalq aktların, İlgəncələrin, qeyri-insani və ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzanın qarşısının alınması üzrə Avropa Komitəsinin (CPT) illik məruzələrindəki tövsiyələrində, habelə İnsan hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin aidiyyəti qərarlarında azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərin əlaqələri, onların təkmilləşdirilməsi və yeni növlərinin tətbiqinin vacibliyi ilə bağlı yer almış mövqelərə daha da yaxınlaşmaq üçün bu sahədə islahatları davam etdirmək, növbəti humanist addımlar barədə düşünmək lazımdır. Bu məqsədlə aşağıda göstərilən təklifləri nəzərdən keçirilməsi üçün təqdim edirik.

1. Məhkumların əlaqə hüququnun kifayət qədər vacib və əhəmiyyətli olduğunu nəzərə alaraq, onun əsas hüquqlar sırasına daxil olunmasını məqsədəuyğun hesab edirik. Belə ki, yaxın qohumlarla və digər şəxslərlə görüşmək, yazışmaq, telefonla danışmaq və videogörüş keçirmək CİM-in 81, 83 və 84-cü maddələrində məhkumların hüquqları kimi təsbit edilmişdir. Habelə, “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda həbs edilmiş şəxslərin yaxın qohumlarla və ya digər şəxslərlə görüşmək, telefon danışıqlarından istifadə etmək hüquqları 15-ci maddədə nəzərdə tutulmuş əsas hüquqlar sırasına daxil edilmişdir. Qeyd olunanlara istinadən, CİM-in 10-cu maddəsinə aşağıdakı

redaksiyada yeni 10.2.1-1-ci maddənin əlavə olunması təklif edilir:

“10.2.1-1. bu Məcəllə ilə müəyyən edilmiş hallarda və qaydada xarici aləmlə əlaqə saxlamaq, yəni yaxın qohumlarla, onlar üçün maraq kəsb edən digər şəxslərlə yazışmaq, görüşmək, telefon ilə danışmaq və videogörüş keçirmək;”

2. CİM-in 110-cu və 126-cı maddələrində nəzərdə tutulmuş tənbeh tədbiri kimi intizam və ya cərimə təcridxanalarında, kamera tipli otaqlarda və birnəfərlik kameralarda saxlanılan məhkumların telefon danışıqlarına, videogörüşlərinə, qısamüddətli görüşlərinə qoyulmuş məhdudiyətlərin də ləğv edilməsi məqbul olardı. Fikrimizcə, cəzanın çəkilməsi rejimi ilə bağlı pozuntuya yol vermiş məhkumun yaxın qohumlarla əlaqələrinə, qısa müddət ərzində olsa da, qadaga qoyulmasının həmişə müsbət nəticə verəcəyinə ümid bəsləmək düzgün deyildir. Əksinə, məhz bu hallarda telefon danışıqı və görüş vasitəsi ilə məhkumlara, xüsusilə yetkinlik yaşına çatmayanlar məhkumlara valideynləri, yaxın qohumları tərəfindən tərbiyəvi təsir göstərilməsi, onların gələcəkdə yol verilə biləcək pozuntulardan çəkindirilməsi kimi imkanlardan faydalanmaq daha məqsədəuyğun olardı. Eyni zamanda, qeyd etmək istərdik ki, “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 40-cü maddəsinə uyğun olaraq tənbeh tədbiri qismində cərimə təcridxanasına yerləşdirilmiş həbs edilmiş şəxslərin telefon danışıqlarına ümumiyyətlə, yazışmalarına və görüşlərinə isə, bilavasitə onlarla bağlı yol verilmiş hüquq pozuntuları istisna olmaqla, qadağalar tətbiq edilməmişdir.

3. Hazırda ən sət cəza növü tətbiq olunmuş, yəni ömürlük azadlıqdan məhrum edilmiş məhkumlara qısa və uzunmüddətli görüşlərdən ay ərzində ən azı bir dəfə istifadə etmək imkanının verilməsi məqsədilə mövcud sayın il ərzində on ikiyə çatdırılması, habelə bu məhkumların telefon danışıqlarının sayının azadlıqdan məhrum edilmiş digər məhkumlara təqdim olunan telefon danışıqlarının sayına bərabərləşdirilməklə həftədə iki dəfə müəyyən edilməsi məqsədəuyğun olardı.

4. Məhkumlara artıq təqdim olunduğu nəzərə alınaraq, həbs edilmiş şəxslərə də, yaxın qohumları ilə telefon danışıqı əvəzinə videogörüş keçirmək hüququnun verilməsini məqsədəuyğun hesab edirik. Bu məsələyə Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilinin (Ombudsmanın) “Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının qorunması haqqında” 2024-cü il üzrə illik məruzəsində də toxunulmuş və bununla bağlı “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa müvafiq dəyişikliklər olunması təklif edilmişdir (12, Səh. 12).

5. Məhkumların əlaqə imkanlarının artırılmasına yönəlmiş həvəsləndirmə tədbirlərinin dairəsinin genişləndirilməsini də münasib addım hesab edirik. Bu məqsədlə qadın məhkumlara dövlət sosial müəssisələrində, yəni körpələr evində, uşaq evlərində, internatlarda saxlanılan yetkinlik yaşına çatmayan uşaqlarına baş çəkmək üçün cəzaçəkmə müəssisəsinin

əməkdaşlarının, habelə tərbiyə müəssisələrində cəza çəkən məhkumlara isə, istirahət və ya bayram günlərində valideynlərinin və ya onları əvəz edən şəxslərin müşayiəti ilə gün ərzində müəssisənin hüduqlarından kənara çıxmağa icazə vermək növündə yeni həvəsləndirmə tədbirlərini müəyyən edilməsi, fikrimizcə, müsbət qiymətləndirilərdi [13, c. 638]. Eyni zamanda, yetkinlik yaşına çatmayan məhkumlara müəssisənin hüduqlarından kənarda idman, mədəni-kütləvi və digər tədbirlərə bir dəfə tamaşa məqsədilə təqdim olunan həvəsləndirmə tədbirinin ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrindəki bir qrup yetkinlik yaşına çatmış məhkumlara da tətbiq edilməsi təqdirəlayiq olardı.

6. CİM-in 89-cu maddəsinə uyğun olaraq azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslərə təqdim olunan qısa müddətli səfərlərin dairəsinin genişləndirilməsini, yəni mövcud əsaslara digər müstəsna halların, yəni məhkumun nigaha girmək, təhsil almaq, uşağının dünyaya gəlməsi ilə bağlı, habelə övladının hərbi xidmətə yola salınması, yaxın qohumların toy mərasimlərində, cəzadan azad edilməkdən bir müddət əvvəl şəxsi xarakterli ailə və sosial problemlərin həllində iştirakının da daxil olunması əlavə islah və azad cəmiyyətə reinteqrasiyanın daha bir səmərəli vasitəsi kimi istifadə edilə bilərdi [13, c. 637; 14, Səh. 104 –105]. Habelə, düşünürük ki, qısa müddətli səfərlərin bir sıra ağır cinayətlərə görə ilk dəfə məhkum edilmiş və ümumi rejimli cəzaçəkmə müəssisələrində saxlanılan məhkumlara, habelə həbs edilmiş şəxslərə də şamil edilməsi məqbul olardı.

7. Beynəlxalq aktlar, o cümlədən Avropa Şurasının Nazirlər Komitəsinin 24 sentyabr 1982-ci il tarixli (82) 16 nömrəli Tövsiyəsi, habelə bir sıra Avropa ölkələrində tətbiq olunduğu nəzərə alınaraq, cəzaçəkmə müəssisələrində saxlanılan məhkumlara (ömrüklük azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər istisna olmaqla), əmək fəaliyyəti ilə bağlı olmayan ailə və sosial xarakterli qısa müddətli məzuniyyətlərin, yəni tibbi müayinədən keçmək, müalicə almaq, nigaha girmək, hüquqlarının məhkəmədə müdafiəsi üçün, habelə ailə üzvlərinin, azad edilməkdən bir müddət əvvəl özlərinin əhəmiyyətli sosial problemlərinin həllində bilavasitə iştirakı ilə əlaqədar təqdim olunması, fikrimizcə müsbət qəbul edilməlidir.

8. CİM-in 81.4-cü maddəsinin digər redaksiyada verilməsini və yaxud ləğv olunmasını məqsədəuyğun hesab edirik. Həmin maddədə qeyd olunur ki, məhkumların digər şəxslərlə görüşlərinə cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyəti tərəfindən sonuncuların cəza çəkən şəxslərə müsbət təsir göstərə biləcəyi halda şərait yaradılır. Məsələnin belə qoyuluşunu düzgün hesab etmirik. Belə ki, görüşlər zamanı digər şəxslərin məhkumlara müsbət təsir göstərə bilə və ya bilməyəcəklərinin müəyyənləşdirilməsi mexanizmi qanunvericiliklə müəyyən edilməmiş, hazırda görüşə icazəni rəsmiləşdirən şəxslərin mülahizəsindən asılıdır. Qeyd olunanlar nəticə etibarı ilə cəza çəkənlərin görüş hüquqlarının pozulmasına, cəzaçəkmə müəssisəsinin müdiriyyəti tərəfindən isə sui-istifadələrə yol verilməsinə şərait yarada bilər. Əlavə olaraq, görüşlərin sayının kifayət qədər çox olması baxımından belə müəyyənləşdirmə, hər bir halda vaxt tələb edəcəyi və

işçi heyətinin xidmət yükünün artacağı səbəbindən da arzu olunan sayılmamalıdır.

9. Bir müddət əvvəl məhkumların yeni əlaqə növü kimi tətbiqinə başlanmış “videogörüşlər” anlayışını, qanunda verilmiş hüquqi ifadə baxımından tam uğurlu hesab etmirik. Məhkumların hüquqları sırasına daxil edilmiş belə “görüş” növü istər mahiyyət, istər ayrılan vaxt, həm də təqdim etmə proseduru ilə digər görüş növlərindən xeyli fərqlənir. Eyni zamanda, CİM-in 84-cü maddəsində “videogörüşlər” telefon zənglərinə alternativ və ya əvəz kimi verilmişdir. Habelə, cəmiyyətdə “videogörüşlər” ifadəsi, əksəriyyətdə hallarda zəng bağlantısı ilə həyata keçiriləndiyindən “görüntülü zəng” və yaxud “videozəng” kimi qəbul edilir. Qeyd olunanları nəzərə alaraq, CİM-in müvafiq maddələrində “videogörüşlər” sözlərinin “videozənglər” sözü ilə əvəz olunmasını daha məqsədmüvafiq hesab edirik.

10. Məhkumların telefon danışqlarının həyata keçirilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsinə də ehtiyac duyulur. Hazırda həmin mexanizm cəzaçəkmə müəssisələrinin Daxili İntizam Qaydaları ilə tənzimlənir, məhkumun yazılı müraciətini, bu barədə qeydiyyatın aparılmasını və müdiriyyət tərəfindən müvafiq rəsmiləşdirilməni nəzərdə tutur. Eyni zamanda, telefon danışqlarının təqdim edilməsinin təşkili üçün hər gün cəzaçəkmə müəssisələrində müvafiq sayda işçi heyəti ayrılır. Bu sahədə beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla, cəzaçəkmə müəssisələrinin ərazisində taksofonların quraşdırılması, məhkumlara istifadəsi qanunla müəyyən olunmuş müvafiq vaxtı (hazırda on beş dəqiqə) nəzərdə tutan danışq kartlarının verilməsi telefon danışqlarının mexanizmini sadələşdirməklə, bu məqsədlər üçün müvafiq yazışmalardan, işçi heyətini isə iş yükündən azad olunmasına zəmin yarada bilərdi. Belə təcrübənin tətbiqi ilə bağlı təhlükəsizliyin, rejim tələblərinin təmin edilməsi, habelə cinayətlərin və digər hüquqpozumaların törədilməsinin qarşısının alınması məqsədilə bir sıra Avropa ölkələrinə istinadən məhkumlara əvvəlcədən məlumat verilməklə, telefon danışqlarının audio yazılıqlarının aparılması və zəruri hallarda isə, onların nəzarətdən keçirilməsi təcrübəsi tətbiq oluna bilərdi.

11. Hal-hazırda dünyada insanlar arasında təmasların saxlanılmasının əsas növlərindən birinə çevrilmiş internetdən məhkumlara da, müxtəlif şərtlər və istisnalarla istifadəyə icazə verilməsinin nəzərdən keçirilməsini də təklif edirik. Belə icazə məhkumları eyni zamanda, kompüter biliklərini mənimsəməyə, istifadə qaydalarını öyrənməyə həvəsləndirməklə yanaşı, onların asudə vaxtlarının daha səmərəli təşkilinə, ölkədə və dünyada baş verən hadisələr barədə operativ məlumat almağa, cəza çəkənləri maraqlandıran məsələlərə qısa müddətdə aydınlıq gətirməyə, onlayn təhsilə cəlb edilməyə və müxtəlif islah yönümlü digər tədbirlərin həyata keçirilməsinə əlverişli imkanlar yarada bilərdi. Yuxarıda göstəriləyi kimi internetdən artıq məhkumlara videogörüşlərin təqdim olunması işində istifadə edilir.

Həbs edilmiş şəxslərin və məhkumların xarici aləmlə əlaqələrinin genişləndirilməsi ilə bağlı yuxarıdakı təkliflərin bir hissəsi onların hüquqları ilə yox, imtiyazları ilə, yəni azadlıqdan məhrum etmə

yerlərinin müdiriyyətinin icazəsi ilə əlaqədardır. Buna görə də qanunvericiliklə müəyyən olunmuş mövcud imkanlardan, habelə gələcəkdə müsbət qəbul oluna biləcək yeniliklərdən müvafiq müəssisələrinin rəhbərləri tərəfindən daha fəal və geniş istifadə olunması arzu ediləndir. Düşünürük ki, məhz belə yanaşma nəticəsində sözügedən imtiyazlar əlavə müsbət stimül rolunu oynamaqla, azadlıqdan məhrum edilmiş şəxsləri rejim qaydalarına riayət etməyə və qanuna itaətli davranışa həvəsləndirə bilər.

Verilmiş təkliflərin həyata keçirilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Cəzaların İcrası Məcəlləsinə, “Həbs yerlərində saxlanılan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa, habelə istintaq təcridxanalarının və cəzaçəkmə Daxili intizam qaydalarına, bir sıra digər normativ aktlara dəyişikliklər edilməsi zərurəti yaranacaqdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Hübətov M.H. Cınayət cəzaları, onların icrası və problemləri. Bakı, “Hüquq Yayın Evi”, 2021. 336 s.
2. Мишель Фуко. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы. Москва, Ad Marginem, 1999. 480 с.
3. Уваров О.Н. К вопросу о прогрессивной системе исполнения наказаний. // Уголовно-исполнительная система. 2011. № 1 (4), С. 19–22.
4. С. Quliyev, M. Hübətov, N. Mustafayev. Azərbaycan Respublikasının Cəza-icra hüququ. Dərs vəsaiti. Bakı, “Hüquq Yayın Evi”, 2022. 576 s.
5. Hübətov M.H. Beynəlxalq penitensiar əməkdaşlıq. Bakı, “Beynəlxalq hüquq”, 1998. № 2, Səh. 32–37.
6. Hübətov M.H. Humanizmin yeni nümunəsi. Bakı, “Qanunçuluq”, 1998. № 3, Səh. 20–25.

7. Hübətov M.H. Cəza və onun icrası. Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı”, 1999. 206 s.

8. Гумбатов М.Г. Назаров Д.А. Пожизненное лишение свободы в Азербайджанской Республике. Россия, Рязань. // Международный пенитенциарный журнал. 2015. № 1, С. 55–58.

9. Гумбатов М.Г. Гейдар Алиев и уголовно-исполнительная система Азербайджанской Республики // Journal Sciences of Europe. 2023, № 120, С. 27–31.

10. Гумбатов М.Г. Пенитенциарные комплексы – новый вид учреждений по отбыванию лишения свободы в Азербайджанской Республике // Международный Пенитенциарный Форум «Преступление, наказание, исправление» Сб. материалов пленарного заседания. Россия, Рязань. 2013. Т. 1, С. 141–149.

11. Гумбатов М.Г. Закон Азербайджанской Республики «Об обеспечении прав и свобод лиц, содержащихся в местах предварительного заключения, фундаментальная основа реализации презумпции невиновности». // Гуманитарно-пенитенциарный вестник. Рязань, 2014. № 7. С. 80–87.

12. “Azərbaycan Respublikasında insan hüquqlarının qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkilinin (Ombudsmanın) 2024-cü il üzrə məruzəsi // <https://ombudsman.az>. 99 s.

13. Гумбатов М.Г. Кодекс по исполнению наказаний Азербайджанской Республики: изменения и перспективы совершенствования. // Уголовно-исполнительное право. 2024. Т. 19 (1–4), № 4. С. 632–641.

14. Novruz Mustafayev. Məhkumların cəzaçəkmə müəssisəsinin həddlərindən kənara qısa müddətli səfərləri. Bakı, “Hüquq ədəbiyyatı”, 2010. 112 s.